

RAZGOVOR S ETNOLOGINJOM KONZERVATORICOM ANOM MLINAR

Sanja Lončar

Ana Mlinar je etnologinja konzervatorica, viša stručna savjetnica u Ministarstvu kulture, Upravi za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskom odjelu u Zagrebu (nekada Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture).¹ Gotovo četiri desetljeća radi na očuvanju kulturne baštine, i to u područjima istraživanja, dokumentiranja, pravne zaštite, obnove, prezentacije i interpretacije te edukacije i popularizacije. Ponajviše je usmjerena na očuvanje ruralnih prostornih i graditeljskih vrijednosti te privatnih etnografskih zbirki. Zbog brojnih i uspješnih obnova i revitalizacija dosada je dobila nekoliko nagrada i priznanja strukovnih organizacija i lokalnih samouprava, među kojima su dvije godišnje nagrade Hrvatskog etnološkog društva "Milovan Gavazzi" u kategoriji zaštita kulturne baštine (2006. i 2010.), međunarodna nagrada "Green Apple Awards" za obnovu građevina na rijeci Korani (2006.), nagrade Općine Popovača (2003.) i Grada Otočca (2006.) za promicanje i unapređenje kulturne baštine, te Zahvalnicu Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije za dugogodišnji rad na unapređenju struka obiju država (2013.). Najveće priznanje, Nagradu "Vicko Andrić" za životno djelo Ana Mlinar je primila u 2016. godini. To je bio povod i prilika za osvrt na dugogodišnji rad u konzervatorskoj struci i njegove specifičnosti, opće stanje kulturne baštine, te probleme i izazove njenog očuvanja u suvremenom hrvatskom društvu.

¹ Konzervatorski odjel u Zagrebu slijednik je Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Taj je naziv nosio od osnutka do 1990-ih godina, a imao je područje djelovanja od Velebita do mađarske granice, odnosno prostor od Slovenije do područja djelovanja Regionalnog zavoda u Osijeku na istoku i na jugu do područja djelovanja Regionalnog zavoda u Rijeci i Zadru. Područje djelovanja današnjeg Konzervatorskog odjela u Zagrebu je Zagrebačka županija. Razgovori za ovaj prilog vođeni su 30. lipnja i 30. studenog 2017. godine u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu, u Mesničkoj 49.

Nagradu “Vicko Andrić” za životno djelo dobili ste 2016. godine. Zašto je ta nagrada važna za konzervatorsku i etnološku struku?

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske već petnaest godina, od 2004. godine, dodjeljuje Nagradu “Vicko Andrić” za najviša postignuća i rezultate na području zaštite kulturne baštine. To je državna nagrada koju dodjeljuje deveteročlano povjerenstvo putem raspisanog javnog natječaja, za tri kategorije: stručnjacima za životno djelo, stručnjacima za godišnju uspješnicu, i pojedincima ili udrugama za doprinos lokalnoj zajednici za očuvanje, promociju ili obnovu kulturne baštine. Nagrada nosi ime arhitekta Vicka Andrića (1793. – 1866.) stoga što je on bio prvi hrvatski konzervator. Nakon studija u Rimu gdje je proučavao i obnavljao antičke građevine, znanja je prenosio na očuvanje baštine u Hrvatskoj, prije svega na Dioklecijanovu palaču te Salonu, za koju je izradio prvu topografsku i arheološku kartu. Za obnovu katedrale u Šibeniku odlikovan je 1854. godine Ordenom viteškog križa cara Franje Josipa. Iste godine u središtu Austro-Ugarske Monarhije u Beču osnovana je konzervatorska služba.

Nagrada “Vicko Andrić” dodjeljuje se za uspješnu zaštitu kulturne baštine, istraživanje, dokumentiranje, razvoj struke, unapređenje cijeloga sustava. Ona je velika čast za nagrađenog kao najviše strukovno priznanje. U Hrvatskoj su dosad dobili tu nagradu: Branka Šulc, Ferdinand Meder, Stjepan Sršan, Đurđica Cvitanović, Nino Vranić, Bernarda Franić, Vladimir Marković, Nada Grujić, Miljenko Domijan, Nenad Cambi, Tomislav Marasović. Nagrađeni su mahom povjesničari umjetnosti. Ja sam prvi etnolog, a nadam se ne i posljednji. Stalno naglašavam da sam *primus inter pares*, jer veliki broj konzervatora, kako etnologa tako i onih drugih struka, uspješno obavlja svoj posao.

Prilog 1. Ana Mlinar u radnoj sobi s bogatom vlastitom bibliotekom. Fotografirao Zoran Jovanović, kolovoz 2017. godine.

Na prijedlog Upravnoga odbora Hrvatskoga etnološkoga društva dobila sam tu nagradu, koja mi je dodijeljena na svečanosti u atriju Muzeja Mimara u Zagrebu 27. rujna 2016. godine. Nagrada je priznanje, čast i poticaj, ali ona je i prilika da

se širu javnost upozna s važnostima kulturne baštine, aktualnostima, kao i problematikom. Nakon dodjele održala sam više od deset javnih nastupa i svaki sam iskoristila za promidžbu baštine kao nacionalnog bogatstva. Naglašavala sam nužnost održavanja, očuvanja i ispravne obnove te ukazivala na primjere drugih zemalja koje to rade i duže i uspješnije, a baštinu čuvaju svi, ne samo konzervatori.

U Hrvatskoj je mali broj etnologa i kulturnih antropologa, svega njih dvadesetak, zaposlen u konzervatorskoj službi, a njihov rad nedovoljno je poznat unutar etnološke i kulturnoantropološke struke. Kako biste ukratko objasnili koja su osnovna područja rada etnologa i kulturnog antropologa konzervatora?

Konzervatori su stručnjaci – arheolozi, etnolozi, povjesničari umjetnosti i arhitekti – zaposleni u Konzervatorskim odjelima Ministarstva kulture (u svim županijskim centrima i u podružnicama te u Zagrebu u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode) i Upravi Ministarstva kulture u Zagrebu. Rad konzervatora podrazumijeva:

- dokumentiranje (pisano i fotografsko) i vrednovanje nepokretne baštine (sve vrste zgrada i građevina, kulturno-povijesne cjeline), pokretne baštine (zbirke ili pojedinačni predmeti), te nematerijalne baštine (znanja, umijeća, vještine i sl.),
- donošenje akta o proglašenju baštine kulturnim dobrom (“Rješenje o zaštititi”),
- izdavanje pisanih smjernica za obnovu (prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara),
- nadzor nad radovima, odnosno dolazak na gradilište i očevid u tijeku radova,
- izradu konzervatorskih studija kao podloga za prostorno-plansku dokumentaciju,
- pokretanje različitih oblika revitalizacije kulturne baštine,
- te niz drugih pismenih i usmenih poslova.

Kod obnove kulturnih dobara (dakle, fizičkih radova na građevinama, koji, ovisno o stupnju oštećenja, mogu uključivati veću ili manju sanaciju, totalnu rekonstrukciju ili faksimil ili repliku) konzervator je organizator, koordinator, onaj koji donosi pisane uvjete, onaj koji svojim potpisom ovjerava dokumentaciju prema kojoj će se nešto izgraditi, srušiti ili rekonstruirati.

Etnolog u službi zaštite može raditi samostalno na dokumentiranju i proceduri obnove pokretne i nematerijalne baštine, ali teško može na arhitektonskoj baštini. Idealno je (poželjno i opravdano) da radi u timu s arhitektom. Poznata je činjenica da je nedovoljan broj etnologa u konzervatorskim odjelima, ali je i više nego nedostatan broj arhitekata koji razumiju i vole tradicijsku baštinu i zalažu se za njenu obnovu i očuvanje.

Poteškoće koje ima etnolog konzervator, a nema arhitekt konzervator, višestruke su s obzirom na edukaciju tijekom studiranja. Naša predavanja su obuhvaćala kulturnopovijesni aspekt, tj. tipologiju tradicijskoga graditeljstva, vrste zgrada, vrste i tipologiju naselja, inventar, običaje i uglavnom smo bili usmjereni na rad u muzejskim ustanovama. Naglašavam da je to bilo vrlo kvalitetno i s obveznom praksom. Tada nismo imali kolegij konzervatorstva, odnosno na fakultetu nije postojao. Nitko nas nije učio kako se čuva baština, kako se obnavlja i spašava od propasti. To smo morali učiti kasnije, u praksi.

Koja je bila Vaša osnovna motivacija za etnološku i konzervatorsku struku?

Nakon završene gimnazije na Filozofskom sam fakultetu u Zagrebu upisala studije etnologije i sociologije. Etnologiju je sa mnom upisalo još sedam bruća, od kojih sam samo ja u konzervatorskoj struci. Inače, učenica sam Milovana Gavazzija, Branimira Bratanića, Aleksandre Muraj, Vitomira Belaja. Za taj sam se studij odlučila vjerojatno zbog životnog opredjeljenja u kojem sam uvijek na prvo mjesto stavljala humanističku stranu, potom umjetničku i kulturnu, a tek na kraju komercijalnu. Dvumila sam se između Likovne akademije i Filozofskog fakulteta pa sam zaključila da na slikanje uvijek stignem, a i da ga mogu proživjeti i kao hobi, što se i dokazalo s pohađanjem nekih kraćih radionica i tečajeva i nekoliko slika nastalih za mene samu i najuži krug prijatelja.

Humanističke su znanosti tih sedamdesetih godina bile protuteža ubrzanom razvoju urbanih centara koji je imao niz negativnih posljedica – od socijalnih (nezaposlenost, droga, gubitak identiteta) do zamiranja malih naselja koja su idealno mjesto za zdrav razvoj ličnosti i življenje te barem minimum proizvodnje hrane. Uvijek su me oduševljavale države poput Švicarske, Austrije i nordijskih zemalja koje su razvijale srednja i mala naselja osiguravajući im infrastrukturu – škole, ambulante, puteve – i podržavajući vlastite kulture da ne izgube naslijeđene vrijednosti i ne utope se u nešto nedefinirano ili u nepoznato i tuđe. Danas, odnosno već niz godina, UNESCO podržava očuvanje malih i srednjih naselja, kulturu svih oblika kroz upis na Liste svjetske baštine, dajući na važnosti i skrećući pozornost na to kulturno dobro, jer će cijeli svijet, a i život općenito biti ugodan ako je raznovrstan i ako nitko nije dominantan. Dala sam sebi zadaću da ću promicati očuvanje humanijih sredina, život na okućnici i proizvodnju hrane na tradicijski način, odnosno, kako se danas modernije kaže, u skladu s ekološkim principima. Bila je to moja potpora malim naseljima, ali po sadržaju bogatim izvornim kulturama i nosiocima tih kultura, naspram galopirajućem trendu razvoja urbanih sredina u kojima se sve unificira. U velikoj mjeri se upravo to dogodilo, jer se kod nas nažalost nije pazilo na sinkronizirani razvoj ruralnih i urbanih naselja o čemu su vodile računa Austrija, Švicarska, Njemačka, pa i Slovenija.

Kako ste usvajali znanja potrebna za rad u konzervatorskoj službi?

Konzervatorski sam posao učila kroz rad i suradnju sa stručnjacima. Odmah po završetku fakulteta, 1979. godine, zaposlila sam se u Dubrovačkom muzeju gdje su mi mentori bili Olga Oštrić (Narodni muzej u Zadru) i Ante Kalmeta (Etnografski muzej u Dubrovniku). Naime, jedan sam period boravila u Zadru i uz Olgu Oštrić prakticirala muzejski rad – opisivanje predmeta, brojeve, vinjete, rad s ulaznim i izlaznim knjigama – sve sam to kod nje savladala. Ona je stvarno divna osoba i stručnjakinja uz koju čovjek samo može učvrstiti svoju odluku ili ljubav prema baštini. U proljeće 1981. godine zaposlila sam se u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, danas Konzervatorskom odjelu Ministarstva kulture. U Ministarstvu su moje prethodnice bile Marija Gamulin, Beata Gothardi Pavlovsky i Ksenija Marković, prvi etnolozi u konzervatorskoj struci u Hrvatskoj.

Tijekom 1980-ih Zavod je pokrивao područje središnje Hrvatske od Velebita do Mađarske. Na terenske poslove, u prosjeku jednom tjedno, putovali smo vlakom, autobusom i samo ponekad automobilom. Prvi su poslovi bili dokumentiranje i timski rad na terenu u sklopu projekta “Etnoakcija – istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u cilju prikupljanja dokumentacije i proučavanja mogućnosti njihove zaštite na području Hrvatske”. Osobno sam bila uključena u istraživanja na područjima Velebita, Moslavine, Sinca i Ozlja. Uza sve te poslove i donošenje akata o zaštiti počela sam surađivati s dvoje velikih konzervatora, profesorom Brankom Lučićem (povjesničarom umjetnosti i tadašnjim direktorom Regionalnog zavoda) i inženjerkom Zlatom Jeras Pohl (arhitekticom koja je bila studentica Jože Plečnika u Ljubljani), s kojima sam ostvarila i prve obnovljene zgrade na Plitvicama. Uz vanjskog suradnika inženjera građevinarstva Radenka Šolajića puno sam naučila o tehničkoj i fizičkoj strani graditeljske baštine te o materijalima i tradicijskim tehnologijama. Tada smo već rekonstruirali pokrove od šindre, tradicijsku stolariju, obradu kamena, rješavali problem vlage, statike i niz drugih. Kasnije sam radila u timu s arhitekticom Ksenijom Petrić i arhitektom Tomislavom Petrincem te s arhitekticama Vandom Karač i Anom Matanić. Povremenu ali dragocjenu suradnju ostvarujem s Damirom Kremenčićem, inženjerom građevinarstva, naročito na arhitektonskom dijelu posla.

Je li netko od spomenutih konzervatora značajnije utjecao na Vaš rad?

Moja velika učiteljica je konzervatorica Zlata Jeras Pohl. Ona je bila otvorena, davala nam je savjete i motivirala nas. Bila je iskrena i srdačna osoba, iskusna i pragmatična. Znala je dobro komunicirati sa strankom, s majstorom, izvodiocem, i s imaoem, sa svakim, znala je što i kada reći, nije zatezala odnose niti je nastupala *ex cathedra*. S druge strane, bila je dobra poznavateljica tehnologije i tehnika kao arhitektica, vrlo racionalna i pragmatična u metodologijama obnova. Voljela je tradicijsko graditeljstvo, prirodu, regiju i smatrala je da čovjek mora živjeti u prirodi i s prirodom, da čovjek mora imati tradicijsku okućnicu. Među prvim je vlasnicima tradicijskih objekata koji su obnovili svoje posjede – konkretno, tradicijsku kuću čardak u naselju Kuće kod Velike Gorice. Njoj treba podići konzervatorski spomenik. Ona i njezin muž, poznati restaurator i konzervator-kipar Emil Pohl, otkupili su kuću 1980-ih, a obnavljali su je do 1990-ih. Bili su konzervatori, zaljubljenici u baštinu, ali veliki poznavatelji i veliki praktičari. Oni su ustvari svojim vlastitim rukama obnovili taj objekt, i on je postao divan ugodan stambeni prostor.

Zlata Jeras Pohl je inače radila na obnovi starih gradova u Hrvatskoj. Imala je veliku moć imaginacije i intuicije što je jako važno za konzervatora, osim proučavanja fakata, dokumenata, činjenica i svega relevantnog što je zapisano u literaturi ili istraženo na terenu. Zahvaljujući tim sposobnostima, ona je, od nekoliko fragmenata i nekoliko pročitanih članaka, uspjela nacrtati nešto čega nema. Na primjer, rekonstruirala je izgled starog grada u Slunju, bez da je to negdje ranije vidjela. To je važno za konzervatora, da ima dobru imaginaciju i da ima moć sinteze svih činjenica, da se ne raspadne u nekoj fazi rada. Ili da ne kaže – sad sam

nešto istražila pa dosta. Ne, to je tek prvi od deset koraka. Mi s istraživanjem tek stvaramo temelj za daljnje faze rada.

To je Zlata Jelas Pohl o kojoj se može napisati poveći roman. Ona je zaista veliki konzervator, svestran, a opet dovoljno minuciozan u svakom području. Imala je širinu, a ujedno je znala i detalje. I još, što je jako važno za konzervatora, a valjda i inače u životu – znala je procijeniti kada ima smisla nešto gurati, a kada ne. Jako je važno rasporediti vrijeme jer je naše vrijeme dragocjeno, vremena je premalo i ne isplati ga se ulagati tamo gdje obnova ne uspije. Događalo se da mladi čovjek, početnik zapne zdušno na svakom poslu, a Zlata bi znala reći – “Ana, stani, ovo nema smisla, nemoj dalje forsirati, to uopće neće uspjeti”. Sad ja to pokušavam prenijeti kolegi Zoranu Čiči. Jer često se dogodi da obnova zaista ne uspije, a to treba znati unaprijed. Naravno, sve treba gurati, sve treba htjeti i vjerovati da ćemo uspjeti. Ali negdje se ne isplati trošiti nego se bolje prebaciti na drugu lokaciju i na drugu ekipu – “e tamo ćemo uspjeti”. No umjeti to prepoznati je jako teško, to mogu samo oni koji imaju neko deveto čulo, to je intuicija.

Od 1980-ih ste godina redovito odlazili na stručna putovanja u europske zemlje i Kanadu s ciljem usvajanja znanja o integralnim pristupima očuvanju baštine. Nastojali ste posjetiti što više muzeja na otvorenom, povijesnih cjelina, muzejskih i galerijskih ustanova, stvarati vlastitu stručnu biblioteku te, po povratku s putovanja, stečena znanja prenositi kolegama i suradnicima putem predavanja i objavljenih radova. Ta ste putovanja samoinicijativno organizirali u slobodnom vremenu i za vrijeme godišnjih odmora i samostalno ste ih financirali. Time ste nadoknađivali i nedostatke sustava, u kojem nije postojala organizirana briga o obrazovanju i stručnom usavršavanju konzervatora.

U nedostatku i literature i dobrih primjera očuvanja baštine kod nas, a nadasve malobrojnih primjera kvalitetne prezentacije te interpretacije, već od samog početka rada u struci sa suprugom Zoranom skoro svake godine putujem u države gdje se može doživjeti integralna zaštita i dobra prezentacija. To su mahom veći muzeji na otvorenom kao i naselja koja imaju status zaštite. Usput podsjećam, kratkom definicijom, da je muzej na otvorenom prostor na koji se premjeste različite zgrade i opreme pripadajućim inventarom. Podrazumijeva se hortikulturno uređenje, različiti programi stručnog i zabavnog karaktera te prodaja suvenira i literature. Svi imaju za cilj očuvanje baštine i njezinu promidžbu. Takvi su kompleksi stručno vođeni od samog osmišljavanja preko projektiranja do prezentacije i posebno interpretacije baštinske vrijednosti i njezine uloge u odgojnom i turističkom vidu. Već 1985. godine kupili smo tada vrijedno tehničko pomagalo, VHS kameru (tešku oko dva kilograma, s rezervnim baterijama i drugom opremom i do tri) s kojom smo bilježili primjere dobre prakse u Kanadi (Black Creek Village), Danskoj (Trelleborg, Odense, Den Fynske Landsby, Hobro-Firkat, Den Gamle By, Hjerl Hede, Roskilde, Rongsted), Nizozemskoj (Zaanse Schans), Finskoj (Seurasaari), Njemačkoj (Hagen, Komern-Mechernich, Hessenpark, Unter Uhldingen, Boden See, Glentleiten-Grossweil, Kiekeberg, Molfsee kod Kiela, Cloppenburg Museumsdorf, Chiem See – Tegern See, Nymphenburg, Konigsdorf, Schwarzwald), Švicarskoj (Balenberg), Austriji (Salzkammergut, Maria Saal, Hallstadt, Stubign bei Graz, Bad Tatzmann-

sdorf), Mađarskoj (Szent Endre), Sloveniji (Rogatec, Pleterje, Artiče, Škofja Loka, Seržev mlin) itd. Za ilustraciju, Njemačka danas ima više od tri stotine muzeja na otvorenom, a Danska ih ima desetak. Model koji pokušavam ugraditi u Hrvatskoj je onaj kakav ima danski Hjerl Hede, koji prezentira život i različita rukotvorstva malih zajednica od 15. do 20. stoljeća s naglaskom na mlinu vodenici, kovačnici, proizvodnji užadi, izradi monoksila itd. Zanimljivost je da muzej održavaju dragovoljci koji zbog velikog interesa čekaju na red i po nekoliko mjeseci.

Osim etnoparkova posjećivali smo i druge vrste i prezentacije baštine kao što su zaštićene regije ili krajolici, dvorci i perivoji u dolini Loare, arheološku i drugu baštinu u nacionalnim parkovima ili parkovima prirode, primjerice zanimljiv potez od Kremisa do Melka uz Dunav između Beča i Pasaua. Tome se mogu pribrojiti i posjete velikim muzejima poput British Museuma u Londonu, Louvrea u Parizu, Gugenheima u New Yorku, Muzeja kočija u Lisabonu, Prada u Madridu, Kulturnopovijesnog i Etnografskog muzeja u Beču, Ermitaža i Puškinova muzeja u Sankt-Peterburgu te još puno rodni kuća poznatih ličnosti, crkava, kao i suvremenih instalacija.

Osim stručnog pogleda na bogatstvo baštine, zanimao me financijski i komercijalni efekt te odnos države prema baštini koja donosi zaradu i doprinosi njezinom identitetu i nadasve je dragocjen resurs. Kod nas se već dugo, a i danas, baštinu smatra nečim što troši, a ne doprinosi. Zadivljujuća je njezina važnost u turističkoj ponudi i koliki su redovi ispred blagajni. Zadivljuje činjenica da po malim i srednje velikim naseljima u Francuskoj, konkretno u dolini Loare gdje sam prošla kroz više od stotinu naselja, nisam vidjela ruševnu ili neuređenu zgradu. Isti je slučaj u Austriji, Švicarskoj, pa i u nordijskim zemljama. O svim tim doživljajima i svemu što sam vidjela uglavnom sam pisala u našim *Vijestima muzealaca i konzervatora*, u *Godišnjaku zaštite* ili drugdje, a mnoge sam predstavila na predavanjima i tako prenijela sliku uspješnosti i uloge kulturne baštine u tim zemljama. U svakoj destinaciji, lokalitetu, zemlji kupili smo stručnu literaturu i donijeli je da kasnije možemo bolje drugima približiti kako se čuva i prezentira baština i koliko je velik interes turista za nju, a na kraju i financijski efekt.

Na temelju spomenutog oblikovali ste Vaš odnos prema radu, odnosno baštini i njenom očuvanju?

U svom radu uvijek polazim od činjenice da je prostorna i graditeljska baština naš kulturni identitet, podloga za kulturni turizam, resurs za povratak životu u skladu s prirodom, kontrapunkt urbanom razvoju, ekološka ravnoteža za održivi razvoj, obiteljsko srebro. Stoga je očuvanje i obnova kulturne baštine zadaća i obveza svih nas, a pogotovo treba biti obveza onih koji su završili zaštitarsku struku, iako nije uvijek tako. Uz to se podrazumijeva razvijanje empatije prema graditeljima – stvaraocima i dosadašnjim čuvarima baštine. Svaka generacija mora ponijeti odgovornost za očuvanje kulturnoga nasljeđa, osigurati dostojanstvenu budućnost baštini. Moj moto, provjeren puno puta, je: "Najveća motivacija i promidžba obnove je obnova". Apeliram na smanjivanje evidencije, dokumentiranja, teoretiziranja, kukanja i kvazi-proučavanja, smisao je u obnovi. Svi imamo neku baštinu po pri-

vatnoj ili službenoj liniji ili je možemo imati za neveliki novac, a cilj je imati vlastiti vrt i obrađivati ga, kako je rekao Voltaire.

Važan je dio Vašeg rada upravo veliki broj obnovljenih građevina. Od 1980-ih godina do danas samostalno ste i u timu s arhitektima radili na obnovi gotovo dvjesto pedeset tradicijskih građevina na području Središnje Hrvatske, u Moslavini, Posavini, Pokuplju, Turopolju, Podravini, Prigorju, Žumberku, Lici i dr. Time ste postavili drugačije prioritete u radu etnologa konzervatora, a u konzervatorskoj struci skrenuli pozornost na tradicijsku arhitekturu kao vrijedan element prostornog identiteta.

Prioritet mi je od prvog dana bila *obnova* kulturne baštine (a ne vlastiti akademski uspjeh) jer su obnova i prezentacija objekta najveći poticaji i promotori očuvanja i nove obnove, a obnovljen objekt odašilje poruku da je ta vrsta baštine nekome bitna – lokalnoj zajednici, vlasniku, struci, državi koja ju je financirala. Držim da je to cilj službe zaštite, smisao konzervatorskoga zanimanja-struke.

Istina je da prije moga dolaska u službu zaštite nije bilo obnovljenih tradicijskih zgrada. Sve se svodilo na evidenciju, dokumentiranje ili valorizaciju pojedinačnih kulturnih dobara i naselja te ugradnju u prostorno-planske dokumente. To je tražio zakon o prostornom planiranju, odnosno bila je nužna konzervatorska studija ili podloga za bilo koju razinu prostornih planova, a što je i danas na snazi.

Sudjelovala sam u obnovi gotovo dvjesto pedeset građevina, primjenjujući različitu konzervatorsku metodologiju i pristup realizaciji obnove nepokretne kulturne baštine, što je uključivalo: spašavanje od propadanja i obnovu tradicijskih građevina “in situ” – što je najčešći i najopravdaniji način zaštite, neusklađeniji s graditeljskim i povijesnim značajkama (npr. kod obnove mlinova vodenica u Donjoj Stubici, Gračanskom Ribnjaku, Piljenicama, Korani, Sincu, Rudama i dr.), prijenos građevina na novu lokaciju (npr. u Velikom Trojstvu, Ozlju, Donjoj Kupčini i Boku prilikom formiranja ili dopune okućnice sa stambenim i gospodarskim građevinama), rekonstrukciju posve destruiranih zgrada (npr. mlinica u Sincu te u Velikom Grđevcu), sanaciju i adaptaciju građevina (npr. u Matencima, Končarevom Kraju, Medvenovoj Dragi, Popovači, Lonjskom polju i dr.), revitalizaciju starinskih funkcija nakon obnove zgrada (npr. revitalizirano mlinarenje u Sincu, Donjoj Stubici i Korani ili revitalizirano pilarstvo na pogon vode u Korani i dr.) te rekonstrukciju naselja, faksimilsku rekonstrukciju zgrada i izvedbu novih zgrada u skladu s tradicijskim gabaritima i materijalima (npr. prilikom poslijeratne obnove u naseljima Nacionalnog parka Plitvička jezera).

Lokacije na kojima su postignuti najveći pomaci u obnovi su Buševac, Nacionalni park Plitvička jezera, Veliki Grđevac, Golubići, Sinac – Gacka, Čigoć, Letovančić, Rude. Naglasila bih rezultat na obnovi većeg broja objekata u naselju Sinac na rijeci Gacki gdje su izvedeni radovi obnove na deset zgrada građenih drvom i kamenom s pokrovom od šindre: od toga na šest mlinova, jednoj pilani, pekariji, sjeniku i staji te na mostovima i prilaznim stazama. Uglavnom su izvedeni zahvati totalne rekonstrukcije ili sanacije. Danas je taj dio naselja prezentiran javnosti kao dio tradicijske baštine Like gdje se sagledava graditeljstvo i mlinarenje u očuvanom prirodnom ambijentu. To je ujedno dobar primjer suradnje svih nadležnih (dr. Kostelac, ing. Barković te vlasnici, obitelji Štimac, Žagrović i Majer).

Prilog 2. Mlinice u naselju Sinac na rijeci Gacki, Majerovo Vrelo — prije obnove. Fotografirala Ana Mlinar, 2002. godine.

Prilog 3. Mlinice u naselju Sinac na rijeci Gacki, Majerovo Vrelo — nakon obnove. Fotografirao Zoran Čiča, 2010. godine.

Prilog 4. Kuća obitelji Robić u Buševcu 56 u Turopolju — prije obnove. Fotografirala Ana Mlinar, 2009. godine.

Prilog 5. Kuća obitelji Robić u Buševcu 56 u Turopolju — nakon obnove. Fotografirao Zoran Čiča, 2010. godine.

Tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.) zabilježena su velika razaranja i štete na spomeničkoj baštini, prekinut je kontinuitet rada, a poslijeratno razdoblje postavilo je pred konzervatore niz izazova. Aktivno ste sudjelovali u poslijeratnoj obnovi. Koja su Vaša iskustva i sjećanja na taj period stručnog rada?

Po završetku rata, 1995. godine u Zagrebu sam sudjelovala u pripremi i organizaciji stručnog skupa "Obnova i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine". To je bio prvi stručni skup na temu poslijeratne obnove seoskih prostora, revitalizacije naselja i očuvanja baštine. Skup je okupio sedamdeset eminentnih stručnjaka – urbanista, arhitekata, povjesničara umjetnosti i etnologa – koji su apelirali za obnovu ratom razorene baštine. Naglasak je bio na metodologiji, dokumentaciji, davanju konzervatorskih smjernica za izvedbu te poboljšanje okolnosti za rad.

Inače, tijekom Domovinskoga rata svi su konzervatori bili uključeni na različite načine: jedni su evakuirali crkveni ili muzejski inventar na sigurno, drugi su odmah nakon oslobođenja radili na procjenama ratnih šteta, neki na kontinuiranom izdavanju smjernica i nadzoru. Ovo posljednje mi je bilo u zadaći i to u zoni Nacionalnoga parka Plitvička jezera, u kojem se prije rata nalazilo dvadesetak naselja raspršenih u prostoru obuhvata zaštite. U relativno kratkom vremenskom razdoblju rekognosicirali smo situaciju na terenu, izdali modalitete za svaku okućnicu i kontinuirano radili kao stručna i savjetodavna služba s arhitektima koji su radili projekte za obnovu, a na temelju čega su vlasnici mogli steći pravo na obnovu. Bilo je to vrlo, vrlo teško razdoblje kako u stručnom pogledu tako i u emotivnom. Nekada vrlo lijepe i vrijedne okućnice s četiri, pet zgrada nisu se mogle obnoviti u cijelosti, već se nažalost moglo obnoviti samo jedan objekt, daleko manjih dimenzija. Konzervatorski uvjeti su imali za cilj očuvanje tipologije naseljenosti kraja, orijentaciju objekata, oblikovanje i donekle materijale. Bilo je to u suprotnosti s planom da se naselja dislociraju uz glavnu cestu. U razdoblju od otprilike dvije godine koliko je trajala poslijeratna obnova izdali smo uvjete i nadzor nad gotovo dvije stotine građevina. Prema ocjeni mnogih stručnjaka obnova je u velikoj mjeri uspješno provedena.

Prilog 6. Ana Mlinar i vojnici UNPROFOR-a za vrijeme Domovinskoga rata u Sunji, travanj 1994. godine. Fotografirao Zoran Bogdanović.

Često naglašavate da se i danas obnavlja premali broj tradicijskih zgrada na razini cijele države. Koji su razlozi tome?

U Hrvatskoj je obnovljeno premalo tradicijskih zgrada zbog niza razloga među kojima bih istaknula složenost i dugotrajnost samog procesa obnove, depopulaciju seoskih naselja te različite oblike zanemarivanja.

Obnova je proces, a konzervatorski posao slojevit, često pun prepreka. Obnovljena zgrada je izuzetno postignuće s obzirom na to da konkretan rad i zahvati na građevinama podrazumijevaju zahtjevan, kompliciran i dugotrajan postupak u kojem je potrebno napraviti: terenski očevid, pružiti informacije vlasnicima, često i lokalnoj samoupravi, izraditi dokumentaciju, riješiti imovinsko-pravne odnose, ishoditi sve uvjete i dozvole, tražiti financijska sredstva, naći izvoditelje (projektanta, majstore), odabrati materijale, osmisлити interijer ili neke nove funkcije, i izvesti maksimum radova u okviru vrlo skromnih financijskih sredstava. U tom se procesu treba uskladiti niz važećih zakona i propisa, a uz to se mora zadovoljiti građevinske, statičke, konzervatorske i funkcionalne kriterije. Jednom riječju, podsjeća na režijski dio posla u filmskoj produkciji.

Obnova uključuje i apliciranje na natječaje tijekom barem pet godina jer se, napominjem, ni za jedan objekt, kako za crkvu tako ni za dvorac, ne dobiju financijska sredstva u jednom navratu i u onoj količini koja je potrebna za obnovu u cijelosti. To je nažalost tako. Naglašavam nažalost jer vremenska dužina obnove odašilje sliku o rastezanju poslova, a s druge strane, ne doživimo zadovoljstvo završenih obnova, dok se u međuvremenu otvaraju nova i druga gradilišta. Građevinska sezona je više nego kratka, dijelom zbog objektivnih razloga, a tu su glavni faktori klimatske i vremenske prilike (od svibnja do listopada), ali nažalost sezonu skrate i zamršene administrativne mjere i preduvjeti kao, na primjer, činjenica da se rezultati nekih natječaja objavljuju tek u svibnju, pa i kasnije, a tek nakon toga možemo i smijemo sklapati ugovore, tražiti termine od majstora, koji su uglavnom tada već zauzeti i sl.

U cijelom tom dugačkom procesu konzervator osjeća (da ne kažem da ga muči i opterećuje) veliku odgovornost za odobreni (a još nedoznačeni) novac, zgradu koja se destruirala, troškovnik koji možda više neće vrijediti jer se obujam radova povećao, strukovne i zakonske obveze, rokove u kojima mora podnijeti stručno i financijsko izvješće financijeru ili financijerima. Ova me množina podsjetila na situaciju kada imamo više izvora financiranja (na primjer Ministarstvo kulture, Zagrebačka županija, a dogodi se da financira i lokalni fond). Na prvi pogled to je dobro jer skupimo više novaca pa ćemo više i obaviti, ali, nažalost, svaki ima svoje uvjete, svoje rokove i niz kriterija. Poteškoće povezane s tim ilustrirat ću primjerom: Ministarstvo kulture je odobrilo pedeset tisuća i možemo ih aktivirati u lipnju, neki drugi fond je odobrio dvadeset tisuća, ali možemo ih aktivirati tek u studenom. Izvoditelj ima ovjereni troškovnik, evo neka bude baš na sedamdeset tisuća, ali mi ne možemo s njim sklopiti ugovor i on neće započeti posao u lipnju i završiti ga u srpnju, jer ne želi čekati do studenog. On ide tamo gdje dobije avans (kojeg kod nas nema) i isplatu skoro svaki tjedan. Ali, naglašavam, ima i sretnih završetaka. Zbog svega vrijedi moja izreka da je uspješna obnova pravo čudo.

Osim savladavanja organizacijskih i financijskih izazova, veliki dio konzervatorskog posla je rad na terenu te komunikacija s vlasnicima i majstorima. Na temelju Vašeg iskustva, što možete reći o znanju i odnosu prema baštini svih aktera koji sudjeluju u obnovi – vlasnika, izvođača radova, djelatnika lokalnih samouprava...?

Uz nedostatak djelatnika konzervatora, a naročito etnologa konzervatora, što je svakako problem ustrojstva, odnosno unutarnji problem, brojni su i vanjski problemi, a ističe se neznanje zbog kojeg nije lako *obraniti*, i još obnoviti baštinu, pogotovo uz jake trendove kao što su: čežnja za novim, točkasto planiranje, plastična stolarija, izgradnja u perivojima, ljubičaste fasade, etnosela, agresivna preizgrađenost i sl. Sve te probleme koji prilično bujaju i degradiraju prostorne i graditeljske vrijednosti svakako treba riješiti, ali to nikako nije samo konzervatorska domena. U cijelom postupku otežavajuća okolnost za konzervatora je i nedovoljan broj suradnika i nedostatak interesa za očuvanje tradicijskoga graditeljstva na razini lokalne vlasti kao i pomanjkanje majstora koji poznaju tradicijske tehnologije. Nažalost, zbog neosvijestjenosti o vrijednosti i posebnoj ljepoti naše tradicije, i oni koji obnavljaju u najvećem broju slučajeva imitiraju gradske zgrade, ograde ili ponavljaju graditeljske elemente neke druge regije i nekog drugog podneblja. Tako zauvijek gubimo posebno profinjene, estetski izbrušene, skladne i funkcionalne zgrade, sklopove, ambijente i naselja, što ujedno predstavlja i gubitak vlastitoga identiteta.

Generalno su problemi u nedostatku naobrazbe, osnovne pismenosti, informatičke pismenosti, ljubavi prema baštini, a tu su i apatija, alkoholizam, starost, depopulacija, neriješeni imovinskopravni odnosi. Bilo bi lakše raditi kad bismo imali dobrog suradnika u vlasniku koji želi obnovu, koji znade nešto o baštini i njezinoj ulozi u povijesnom i kulturnom resursu države te koji barem donekle obnavlja, čuva i barem minimalno sufinancira kada krene veće ulaganje. Nažalost, takvi su vrlo rijetki. Nerijetko vlasnici ili korisnici preko baštine žele polučiti novac, čim više dobiti i čim manje uložiti. Dio ih ne želi niti započeti poslove jer smatra da je dobiveni (nepovratni, poklonjeni) novac nedostatan (ma koliki on bio). Dio ih pruža otpor cijelo vrijeme, ništa ne pomaže i ne doprinosi, ali stalno prigovara (npr. da mu se prlja kuća dok mi mijenjamo plastičnu stolariju s ciljem vraćanja izvornih elemenata cijelom pročelju). Općenito, nezainteresiranost i odbijanje svake suradnje ilustriraju neke situacije koje su začudne i anegdotalne. Kada smo jednom prilikom dogovorili s vlasnikom da dolazimo radi dokumentiranja stanja zgrade i mogućeg financiranja obnove državnim sredstvima (!), on je došao u zakazano vrijeme, ali nije donio ključ jer je mislio da Ministarstvo kulture ima ključ za sve objekte koji su pod zaštitom. Nije bilo izbora nego smo ušli kroz prozor. Također, vlasnici često vrlo površno slušaju naše savjete koje im dajemo prilikom susreta u objektu, ili ne pročitaju naš dostavljeni dopis s detaljnim smjernicama itd. Pojedine dugo uvjeravamo da počiste i više ne navažaju smeće oko kuće, a i u kuću.

Iako su posao konzervatora i svi akti koje on izdaje besplatni, zbog inertnosti ili predrasuda vlasnici se često ne obrate službi zaštite i uglavnom loše obave sanaciju. To su najčešće nepotrebni snjegobrani, preširoke limene vetereljsne, ne-

odvedene oborinske vode, ličenje drvenih zgrada i tretiranje kao ormara (nažalost najčešće crnom bojom), krajnje pojednostavljivanje fasada (uklanjanje stilske dekoracije), zamjena zdrave drvene sa PVC stolarijom, uklanjanje vrijednog inventara (secesijskih peći, stilskog mobilijara). A najlošije su dogradnje i prigradnje.

Kad se govori o majstorima, problemi su slični. Nedostatak je majstora, a uzrok tome je depopulacija. Ako je nemoguće naći izvoditelje u jednoj regiji, moguće ih je naći u drugoj, ali se povećava cijena radova: ako na primjer odlaze iz Siska raditi mjesec dana u Žumberak, putovanje je dugačko i skupo, a spavati nemaju gdje. Što se tiče znanja i razine obrazovanja, iskustvo govori da su vrlo površno educirani, da nemaju dovoljno iskustva u radu na baštini, da ne razumiju zahtjeve i propozicije konzervatora i sl. Inače, Zakon propisuje da moraju imati dopuštenje za rad na kulturnim dobrima, tzv. "licencu". Zapravo je steknu oni koji uz našu podršku podnesu zamolbu da su dovoljno kvalitetno izveli radove uz konzervatorski nadzor barem na tri zgrade te imaju radnike, alate, prostor, i još nekoliko zakonskih preduvjeta o čemu je sad suvišno govoriti. Dakle, ne postoji škola-tečaj ili bilo što nakon čega oni stječu diplomu za rad na tako zahtjevnim objektima kojima često treba pristupiti na specifičan i minuciozan način. Drugi problem je što vrlo teško prihvaćaju konzervatorske savjete i nemaju poštovanja ni prema rokovima ni prema dokumentaciji prema kojoj moraju raditi. To je zaista iscrpljujuće, pogotovo kad se ima na umu slična situacija na svih dvadesetak gradilišta što je godišnji prosjek za svakog konzervatora i ta stalna neizvjesnost rezultata, najčešće umanjenih zbog nesusretljivosti majstora.

Spomenuto nepovoljno stanje i odnos prema baštini motivirali su Vas da djelujete kao ambasador kulturne baštine po brojnim mjestima, održavanjem predavanja za stanovnike i stručnu publiku. Kakve je to učinke imalo?

Održala sam više od pedeset predavanja, najčešće u malim sredinama po školama, knjižnicama, općinama, u Bjelovaru, Novigradu Podravskom, Sisku, Otočcu, Rijeci, Karlovcu, Donjoj Stubici, Zaboku, Žumberku (Golubićima, Sošićama) itd. Također, na Filozofskom i Arhitektonskom fakultetu, u upravi Parka prirode Lonjsko polje, Nacionalnom parku Plitvička jezera itd. Predavanja sam održavala i pred ekipom koja se spremala na zahvat obnove i revitalizacije, a ponekad sam ih dopunila i dokumentarnim snimkama koje sam snimala tijekom posjeta europskim zemljama. U mnogim mjestima je obnova krenula nakon predavanja koje je bilo informativno i animirajuće za sredinu koja ne prepoznaje svoju baštinu te vrste. Crkvu, dvorac, gradsko središte da, ali etno samo donekle ili sasvim površno, a često samo poneki njezin segment kao što je kulinarstvo, nošnja i pjesma.

Na predavanjima sam slala poruku da svi moraju i trebaju voljeti i čuvati baštinu ma gdje da rade, bilo to u školi, u općini, u političkoj organizaciji, a naročito ako su imao baštine, jer ona je opće dobro svake države. Poanta svih predavanja bila je edukacija, informiranje o stanju baštine, vrijednostima prostorne i graditeljske baštine te predstavljanje inovacije u radu na tradicijskoj baštini – a to je *obnova* – iz koje proizlazi i revitalizacija naselja, kraja, obogaćivanje turističke ponude. To

je vidljivo na primjeru Sinca gdje je revitalizirano mlinarenje, a nakon ponovnog puštanja u rad mlinova počeli su dolaziti autobusi turista. Sličan pozitivan primjer dogodio se i u Lonjskom polju gdje smo nakon valorizacije prostora, arhitekture i svih drugih slojeva baštine pokrenuli prvu obnovu nakon čega je uslijedila promidžba toga prostora, proglašenje Parkom prirode te prijava na UNESCO-ovu listu kulturne i prirodne baštine.

Dakle, zgrade čiju ste obnovu pokrenuli i koordinirali uspješan su primjer, a često u regiji prvi i jedini primjer sanirane i prezentirane tradicijske graditeljske baštine. Kod takvih ste primjera nerijetko radili i na aktivnostima prezentacije i edukacije, posebno kroz izradu tematskih brošura i panoa, edukativnih publikacija te pripremu izložbi.

Sviđa mi se jedna stara izreka: dobro je da volite to što radite i da radite to što volite. Drago mi je vidjeti da se već nekoliko godina obnovljene zgrade na kojima sam radila nalaze u turističkim publikacijama, na razglednicama, na televiziji, a nadam se da će ući i u udžbenike i u školske programe.

Nakon obnove neke veće zgrade ili obimnijeg posla uglavnom sam napisala informativnu brošuru ili pano. Bilo bi ih i više da nije problem manjak novca za objavljivanje. Na primjer, nakon obnove prvih objekata u Lonjskom polju napisala sam informativne i edukativne materijale (Zbirka Sučić u Čigoću, obnovljena zgrada za Info centar u Čigoću). Panoe i brošure izradila sam za obnovljene mlinove u Gračanskom Ribnjaku, u Sincu, na Plitvicama, u Rudama, u Velikom Grđevcu na rekonstruiranom mlinu prema djelu Mate Lovraka koji je danas u edukativnoj ulozi školske djece, potom za obnovljenu kuću Robić u Buševcu, te za građevine u Popovači, Letovaniću i sl.

Također, sudjelovala sam u realizaciji nekoliko zajedničkih izložaba koje su bile logičan nastavak suradnje s nekom regijom ili općinom, a nakon izrade konzervatorskih podloga za prostorne planove ili nakon provedenih etno-akcija. Tako sam s još nekoliko suradnika priredila izložbe: *Tradicijsko graditeljstvo Ozaljskih naselja, Klanjec – baština i njeno očuvanje, Tradicijsko i stilsko graditeljstvo Dugog Sela, Stanje kulturne baštine i mogućnost revitalizacije naselja Donje Stubice*. U suradnji s vlasnicima ostvarila sam trajne postavbe na četiri lokacije, u dva mlina vodence u Sincu (Štimčev i Žagrovićev mlin), na Plitvičkim jezerima (Špoljarićev mlin), te postav starog bačvarskog alata i proizvoda kod obitelji Golub u Jastrebarskom.

Za promidžbu, a i revitalizaciju znanja, važne su radionice pa sam s kolegama iz Slovenije i uz sudjelovanje njihovog radioničara za izradu pokrova od slame priredila uz Dane europske baštine 2016. godine u Velikoj Gorici radionicu o znanju i vještinama izrade materijala za obnovu tradicijskih zgrada. Svoje znanje i način proizvodnje predstavila su tri proizvođača šindre iz Gorskog kotara, Plitvičkih jezera i Turopolja te vapnar iz Ozlja. Inače, slične sam radionice organizirala 2001. godine u Starigradu Paklenici i 2013. godine u Gornjoj Reci kod Jastrebarskog.

Sustavno ste radili na zaštiti i prezentaciji pokretne baštine. Brojne ste vlasnike potaknuli na zaštitu privatnih zbirki, čime se povećao broj etnografskih zbirki upisanih u Registar kulturnih dobara RH.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara definira vrste kulturnih dobara pa u pokretna kulturna dobra ubraja etnografske zbirke uz arhivsku građu, crkveni inventar, slike, arheološke nalaze i sl. Kulturna dobra jesu: pokretne i nepokretne stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, antropološkog i znanstvenog značaja. Zakonske odrednice omogućuju i obvezuju ustanove, stručnjake, pa i kolekcionare na primjerenije društveno vrednovanje i veću skrb nad pokretnom etnografskom baštinom. Nakon dokumentiranja predmeta u zbirci, stručnjaci nadležnog konzervatorskog odjela proglašavaju zbirku kulturnim dobrom te pritom daju smjernice za očuvanje, promidžbu i korištenje u obliku pisanog akta koji se dostavlja vlasniku te lokalnim i republičkim ustanovama. Vrijednost prikupljene etnografske građe potvrđuje se donošenjem akta o zaštiti i dodjeljivanjem statusa zbirke. S tim započinje bolja skrb, održavanje, te korištenje kao kulturnog, edukativnog i turističkog sadržaja. Navodim nekoliko etnografskih zbirki čije sam dokumentiranje organizirala i donijela rješenje o zaštiti: Bačvarska zbirka Golub u Jastrebarskom, Etnografska zbirka u samostanu sestara bazilijanki u Sošicama, Etnografska zbirka obitelji Škofač u Letovaniću, Etnografska zbirka obitelji Jačmenica u Sv. Križu Začretju, Etnografska zbirka obitelji Čamba u Đurđevcu, Etnografska zbirka obitelji Sučić u Čigoću, Etnografska zbirka Večenaj u Goli, Etnografska zbirka Palaić u Krapju, Zbirka Sajko u Novskoj, Etnografska zbirka u Gorici Svetojanskoj i druge.

Prilog 7. Ana Mlinar u Etnografskoj zbirci Kezele u Šumečanima kraj Ivanić-Grada. Fotografirao Zoran Čiča, 2010. godine.

Uspješno završeni projekti – uključujući obnovljene građevine, prezentirane etnografske zbirke ili revitalizirana znanja i umijeća – nerijetko su bili povod za daljnju popularizaciju baštine, posebno na radiju i televiziji. Sudjelovali ste u nizu emisija, poput Slušaj kako zemlja diše, Trenutak spoznaje, Dobro jutro, Hrvatska i dr., a surađivali ste i na snimanju

triju dokumentarnih filmova o baštini Plitvičkih jezera i Dugog Sela. Koja su Vaša iskustva u radu s novinarima? Gdje vidite mogućnosti za bolje korištenje medija u svrhe edukacije i očuvanja baštine, posebno prostornih i graditeljskih vrijednosti?

Činjenica je da su teme o baštini koje mogu donijeti afirmativnu informaciju i biti poticajne za njenu obnovu i očuvanje rijetko u fokusu novinarskih interesa. Odnosi se to na sve vrste baštine, pa tako i na tradicijsku. Kada se i uspostavi suradnja, potrebno je uložiti puno truda u davanje informacija o toj vrsti baštine, o njenoj interpretaciji, a naročito o ispravnoj valorizaciji. Kod novinara prevladava ili romantizirani pristup ili eventualno minimalno znanje o folklornoj baštini (s naglaskom na nošnje, glazbu i domaću hranu). Uglavnom je najveća nepoznanica ili nedostatak svijesti o prostornim i graditeljskim vrijednostima malih i srednje velikih naselja. Vrijednosti gradskih naselja su svjesni. Vjerojatno je to propust u procesu školovanja – manjak opće kulture i izostanak razvijanja empatije prema zavičajnosti u okviru čega bi se obradila i tradicijska baština. Svakako je premalo emisija na tu temu, manjka specijaliziranih novinara, pa se ponovo može pokrenuti ideja zapošljavanja etnologa u medijskim kućama koji bi zasigurno poboljšali odnos publike prema baštini i njezino očuvanje učinili vidljivijim i ugradili u svijest od malih nogu.

Nekoliko je pozitivnih primjera. Ističem odličnu suradnju s novinarkom Prvog programa Hrvatskog radija Lidijom Komes, koja je godinama vodila emisiju *Slušaj kako zemlja diše*, a ujedno je pratila sve akcije revitalizacije naselja i sva pozitivna događanja kojima se nastojalo rehabilitirati zapostavljenu tradicijsku baštinu. Njezin istančani osjećaj za integralnu zaštitu prirodnih i kulturnih vrijednosti rezultirao je mnogobrojnim emisijama o vrijednostima Lonjskoga polja, muzeja na otvorenom u Hrvatskoj te mnogobrojnih uspješnih muzeja toga tipa u inozemstvu koje sam posjetila pa smo ih zajedno prezentirale slušateljima. Suradnja je bila vrlo intenzivna u razdoblju od 1990. do 2002. godine, a emisije smo snimale i u studiju i na terenu uz uključivanje svih sudionika obnove. U pamćenju su mi ostali intervjui u Lonjskom polju, Donjoj Stubici, Velikom Trojstvu, Medvenovoj Dragi i sl. Također, novinarka riječkog *Novog lista* Ruža Orešković je vrlo kvalitetno i skoro redovito izvještavala čitatelje o radovima obnove i revitalizacije naselja Sinac, a realizirala je i nekoliko emisija s nama konzervatorima na Radiju Otočac o baštini tog dijela Like. Mario Beganović, novinar HRT-a, s osobitim senzibilitetom prezentira znanja i umijeća samoukih majstora i njihovu ulogu u prijenosu tradicijske kulture kao i ulogu konzervatora u tom procesu.

Ilustrativan je i primjer suradnje s Programskim odjelom za kulturu Hrvatske radiotelevizije čiji je urednik Aleksej Gotthard Pavlovsky inicirao snimanje filma o baštini Dugog Sela nakon što smo izradili prostorni plan i veliku izložbu s katalogom. Sve je to dospjelo u javnost, a motivaciju je izazvao pristup temi koja je uključivala prostorne i graditeljske vrijednosti, problematiku i pozitivne primjere obnove. U film su još ugrađene nove teme kao što je zakonska problematika, pozitivni primjeri čuvanja baštine u nekoliko europskih zemalja (što je bilo pokazano i na izložbi). Film je prikazan nekoliko puta i u različitim terminima tako da su ga vidjeli mnogobrojni gledatelji.

I kao zaključak, iako ne postoji veliki interes medija za našu baštinu, konkretni rezultati obnove su dovoljan povod za komunikaciju i dobru suradnju.

Uz obnove, konzervatori paralelno rade terenska istraživanja u svrhe dokumentiranja baštine i izrade konzervatorskih studija za prostorno-plansku dokumentaciju ili za rekonstrukciju i sanaciju pojedinačnih objekata. Etnolog i kulturni antropolog konzervator pritom je najčešće dio interdisciplinarnog tima. Koje su pozitivne strane takvog rada? Zašto je kontinuirano istraživanje i stvaranje dokumentacije o prostoru i graditeljskoj baštini važno?

Rad u službi zaštite podrazumijeva sudjelovanje u izradi konzervatorskih studija koje mogu biti različitog karaktera i obujma, a najčešće su one za različite razine prostorno-planske dokumentacije (od županijskih, preko općinskih do planova za pojedina naselja), te studije za obnovu ili rekonstrukciju pojedinačnih objekata. Takve su studije podloga i sastavni dio konačnog dokumenta prema kojem se izvode realizacije. Etnolog konzervator za prostorne planove višeg reda treba valorizirati naselja i dati mjere za očuvanje, dok za detaljnije planove identificira morfologiju, dataciju, povijesnu i sadašnju funkciju, organizaciju parcela, graditeljsku strukturu te smjernice za očuvanje. Studije za pojedinačne tradicijske objekte trebaju obuhvatiti detaljno istraživanje originalnih obilježja te davanje smjernica za rekonstrukciju u smislu tehnologije i materijala. U koautorstvu s kolegama konzervatorima sudjelovala sam u izradi otprilike trideset konzervatorskih studija i elaborata. To su bile konzervatorske studije za prostorno-plansku dokumentaciju županijskih, gradskih ili općinskih razina za područja Siska, Gline, Klanjca, Karlovca, Ozlja, Parka prirode Lonjsko polje, Otočca, Nacionalnog parka Plitvička jezera, Donje Stubice i niza drugih.

Prilog 8. Ana Mlinar s arhitekticom Anom Matanić prilikom dokumentiranja građevine u Brezovcu Žumberačkom. Fotografirao Zoran Čiča, 2013. godine.

Vaš je rad izišao iz regionalnih i nacionalnih okvira jer ste kroz različite aktivnosti okupljali domaće i strane stručnjake. Suradujete s konzervatorima iz susjednih zemalja, a posljednjih dvadeset godina ulažete velike napore u održavanje i širenje međunarodne suradnje. Kako je do toga došlo? Zašto su takve razmjene znanja i iskustava važne za domaće stručnjake, prije svega etnologe konzervatore i općenito etnologiju i kulturnu antropologiju kao struku?

Relativno brzo po zapošljavanju, nakon što sam polučila prve rezultate u terenskom radu i nekoliko obnovljenih zgrada, u Hrvatskoj smo 1988. godine, antropolozi i etnolozi kao i mnogi drugi stručnjaci, bili domaćini XII. IUAES-a – Dvanaestoga internacionalnog kongresa etnoloških i antropoloških znanosti. Odaziv na kongres bio je vrlo impresivan, bilo je oko dvije tisuće sudionika iz cijelog svijeta, od Švicarske do Kenije. Uz kolegice Kseniju Marković, Kseniju Petrić i Đurđicu Cvitanović bila sam organizatorica Sekcije za arhitekturu. Osim koordinacije predavača, stručne ekskurzije i rješavanja niza popratnih problema, organizirale smo i šest izložbi na Ekonomskom fakultetu, po jednu iz svake republike tadašnje države Jugoslavije uz sudjelovanje barem po jednog stručnjaka iz njihovih glavnih gradova i Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Osim toga, uz kongres smo priredile i izložbu *Tradicijska arhitektura i graditeljstvo Jugoslavije* u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Kolegica Ksenija Marković i ja organizirale smo suradnju s tadašnjim republičkim i pokrajinskim Zavodima za zaštitu spomenika kulture te osmislile postav kojim smo nastojale pokazati raznovrsnost i ljepotu tradicijskoga graditeljstva. Izradili smo i izložili više od sto panoa – fotografija u crno-bijeloj tehnici koje su predstavile sve kulturne areale te pojedinačne zgrade i niz interesantnih detalja. Zaista je bilo vrlo zahtjevno koordinirati s kolegama iz svih glavnih gradova republika i pokrajina (s obzirom na udaljenost i tadašnje komunikacije, bez interneta, čak i faksa), ali s tadašnjom energijom i strašću su zaista za sjećanje mnogi, a moram navesti one koji su svojim priložima negativna, savjetima i sudjelovanjem doprinijeli realizaciji kao što su: arhitekt Lazar Šumanov iz Skoplja, etnolog Božidar Krstanović iz Beograda, povjesničar umjetnosti Fejaz Drancolli iz Prištine, etnologinja Zvezdana Koželj iz Ljubljane, te etnologinja Aleksandra Muraj iz Zagreba, koja je stručno i koncizno tekstualno obradila sve kulturne areale i napisala tekst za katalog izložbe.

Nažalost, Domovinski je rat zaustavio mnoge stručne razmjene pa tako i među konzervatorima, ali odmah po završetku rata počela sam suradnju s konzervatorima iz Slovenije koja traje sve do danas. Kolega Dušan Strgar, etnolog konzervator iz Zavoda za varstvo nepremične kulturne dediščine Slovenije iz Novog Mesta, jednog me je dana nazvao, nakon što je čuo za moj način rada, i predložio suradnju. Složila sam se i objeručke smo počeli raditi na pripremama susreta koji imaju za cilj razmjenu znanja, majstora, materijala, literature, te razgled onoga što je obnovljeno. Izmislili smo i skraćenicu SEK – simpozij etnologa konzervatora, kojih smo održali sedam (Metlika, Hvar, Brežice, Starigrad Paklenica, Log v Trenti, Požega i Krško). Posljednja tri se pomalo pretvaraju u još širu međunarodnu suradnju jer imamo referente iz Subotice, Beograda, Bitole, Skoplja. Rezultati su

zbornici radova, kontakti, upoznavanje kolega koji se bave istom vrstom posla, širenje dobrih stručnih i mirotvornih poruka. Korist je višestruka jer je u trodnevnom druženju i stručnim temama sudjelovalo više od dvjesto pedeset stručnjaka arhitekata, etnologa, krajobraznih stručnjaka, arheologa, povjesničara umjetnosti, muzealaca. Svi referati objavljeni su u pet zbornika, šesti će uskoro biti u tisku, a sedmi je u pripremi. To je zasigurno dragocjena literatura u inače oskudnom fundusu na našu temu. Održali smo i nekoliko kolokvija kao na primjer u Rogatecu, Pleterju, Ozlju i Šentrupertu. Osim navedenog, s referatima sam sudjelovala na još nekoliko stručnih skupova izvan Hrvatske, primjerice u Mariboru na temu zaštite prirodnog okoliša kao sastavnog dijela kulturne baštine, te u Sirogojnu uz otvorenje prvoga većega muzeja na otvorenom u Jugoslaviji.

Prilog 9. Ana Mlinar i sudionici IV. skupa etnologa konzervatora (SEK) Slovenije i Hrvatske na stručnoj ekskurziji u Sincu uz vodstvo gradonačelnika Otočca Maria Barkovića. Fotografirao Zoran Čiča, 2010. godine.

S obzirom na okolnosti u kojima ste radili na zaštiti i očuvanju baštine, kako danas gledate na Vaš odabir konzervatorske struke?

Na pitanje bih li ponovno izabrala zanimanje konzervatora odgovaram: ne, ne bih pod istim uvjetima, odnosno okolnostima. Mogla sam otići u Kanadu, ali nisam mogla ostaviti neke započete poslove, neke stranke koje su me očekivale i sl. Ostala sam u ovoj službi u nadi da će biti bolje. Ali danas ne bih započinjala – *bez jednog arhitekta* kao stalnog člana ekipe koji bi imao u svom opisu posla rad na tradicijskim prostorima i obnovi zgrada te revitalizaciji seoskih naselja; *bez boljeg zakona ili više zakona* koji bi imali restriktivne mjere prema smeću u naselju i okućnici, redu u prostoru, uređenju okućnica, žbukanju novih kuća, te tražili bolje uvjete izgradnje i ograničavali legalizacije svega izgrađenoga; *bez ikakve edukacije* imao.

U kojim bi se smjerovima služba zaštite i uopće sustav obrazovanja trebali razvijati kako bi se osiguralo očuvanje kulturne baštine? Što predlažete kao mjere za poboljšanje?

Ovo je krasna prilika da kažem sve što predlažem i što me žulja. Oduvijek naglašavam da je krajnji tren da se broj konzervatora poveća. Zbog nedostatka djelatnika u konzervatorskoj službi ne može se ostvariti tako potrebna interdisciplinarnost, mentorstvo, menadžment i suvremeni rast. Veći broj konzervatora nužan je kako bi rad bio učinkovitiji na području edukacije, promidžbe i obnove. Veća prisutnost na terenu znači i više otvorenih gradilišta te bolje rezultate u očuvanju baštine općenito. Prioritet je zaposliti etnologe u sve konzervatorske odjele u RH u kojima nikada nisu zaposleni od osnutka. Nažalost, skoro je nevjerojatno da veliki broj konzervatorskih odjela *nema* niti jednog etnologa konzervatora, a za ilustraciju navodim područje Varaždin-Sisak-Karlovac u čijem je trokutu obilje tradicijske baštine. Svaka pohvala kolegama drugih struka koji nekako pokrivaju tu problematiku, ali oni imaju drugi primarni posao. Etnolog treba sustavno raditi, poticati obnovu. Nadalje, nedovoljan je i broj arhitekata koji razumiju i vole tradicijsku baštinu i zalažu se za njezinu zaštitu i očuvanje. Arhitekta, odnosno stručnjaka tehničke naobrazbe, moralo bi se usmjeriti (zadužiti) samo za rad na ruralnim prostorima i specifičnostima zgrada tradicijskoga graditeljstva.

Nužna je bolja međuresorna suradnja. Uz brigu za ruralni prostor i za održavanje njegovoga identiteta svakako je potrebno da netko iz Ministarstva kulture napiše Ministarstvu graditeljstva da se u prostorno-planskoj dokumentaciji u modalitete unese zabrana ili isključi korištenje balvana (oblica i poluoblica) u izgradnji novih zgrada. Razloga je nekoliko: netipičan materijal, netipična boja, premasivni elementi, a uz to mane su i da imaju kraći vijek trajanja (crnogorica), zbog kružnog presjeka zacurjevaju, stolarija se "izgubi" zbog izrazite debljine itd. Bojim se da to postaje sve češći trend i moda u gradnji. Već sam u nekoliko navrata o tome pisala, objavila sam i članak u Zborniku sa SEK-a 4 (održanog na Hvaru 2010.). Ja nažalost ne mogu, prema našoj hijerarhiji, napisati okružnicu kojom bi se spriječila gradnja te atipične vrste zgrada, a ako se to nastavi, one će zadominirati u seoskim naseljima, u zoni vikendica i sl. To nikako nije problem i briga samo etnologa u službi zaštite, to treba zabrinjavati cijelu službu, i cijelo Ministarstvo kulture, Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja, Ministarstvo turizma i sve one kojima je iole stalo do kulturnoga i prirodnoga krajolika.

Nužna je bolja edukacija na svim razinama i svih aktera obnove, edukacija predstavnika lokalne i regionalne samouprave, školske djece, vlasnika i dr. Netko mora održavati cikličnu edukaciju putem predavanja, radionica, brošura, panoa, izložaba, nastupa u javnim medijima. Naše stranke (imaoci, vlasnici, a često i lokalna samouprava) nažalost nemaju pojma što je na njihovom području baština-nasljeđe-kulturno dobro. Konzervator ne stigne nikako, uza sve druge poslove, provoditi edukaciju. Naglašavam da službeni automobil imam na raspolaganju za korištenje samo jednom tjedno. Potrebno je da naše Ministarstvo organizira predavanja za načelnike općina i župane o kulturnoj baštini, upravljanju, korištenju i održivom razvoju kako bi se popravio ugled konzervatora kao spasitelja tako važ-

nog resursa svake države kao što je kulturna baština. U redovno bi se školovanje trebalo integrirati učenje o baštini i razvijanje empatije prema baštini, kao i prema dosadašnjim čuvarima, prema njezinim znalcima, poticanje osjećaja odgovornosti za očuvanje kulturnoga nasljeđa. Potrebno je podučavati estetiku, osjećaj za red i bonton u prostoru, odnosno poštivanje onog iza nas, onog pored nas, onog ispred nas. Jedino će tako baština imati dostojanstvenu budućnost.

Nerijetko naglašavate kako je pritom važan proaktivan stav stručnjaka, pojedinaca uključenih u proces očuvanja baštine.

Stanje baštine je sve lošije, a posla ima sve više i više. Treba dokumentirati, poticati obnovu, voditi zaštitne radove ozbiljno i kontinuirano. Uz mnoge spomenute nedostatke poboljšala sam edukaciju vlasnika tako da odlazim na očevid i kada se ne radi o već proglašenom kulturnom dobru, pa ukoliko ima vrijednost i ukoliko je očuvana izvornost, napišem veliki dopis u kojem vlasnika informiram o tome što ima, kako bi to trebao održavati, koje metode predlažem, motiviram ga da se natječe te ga podržavam na svim fondovima u slučaju natječaja. Tako su mnogi krenuli i došli do novca i obnove, a pritom su mnogi objekti postali kulturno dobro. Novi etnolozi trebaju sami "otvarati" poslove i takozvane nove predmete, a ne čekati inicijativu s terena. Jer vlasnik izbjegava službu zaštite, a mnogi niti ne znaju da ona postoji. Konzervator treba odlaziti na teren i gledati i učiti i raditi dokumentaciju, intervjuirati, pokušavati pomagati. Najveći broj predmeta, kasnije procesa obnove, sama sam inicirala.

Nagrada "Vicko Andrić" za životno djelo nije usporila Vaš tempo i obujam rada. Na kojim poslovima i projektima trenutno radite?

Financijskim sredstvima Ministarstva kulture i Zagrebačke županije, a u očekivanju još nekih fondova, radimo na dvadesetak zgrada, ali ću navesti samo nekoliko programa za ilustraciju: nastavak radova na obnovi rodne kuće kardinala Alojzija Stepinca, sanacija jedne arhaične zgrade pokrivene škopom u naselju Glušinja na području Žumberka, obnova pet građevina na području Grada Velike Gorice, dokumentiranje i izdavanje modaliteta zaštite za nekoliko okućnica na području Plešivice i Bistre, prepariranje i restauriranje predmeta u zbirci smještenoj u samostanu sestara bazilijanki u Sošicama, nastavak rada na formiranju tradicijske okućnice u vlasništvu Ogranka seljačke sloge u Buševcu, tjedno izdavanje smjernica, uvijek za drugu lokaciju i neku drugu vrstu zahvata, često za izgradnju novih kuća (pri samom završetku je nova kuća u Markušićima u Žumberku itd.), a one nepredviđene nemoguće je opisati. Dosta zahtjevne programe već niz godina organiziramo uz obilježavanje Dana europske baštine. Tako je Konzervatorski odjel u Zagrebu u sklopu obilježavanja te manifestacije 2017. godine organizirao stručnu ekskurziju u Jastrebarsko i okolice koja je uključivala obilazak kapele Blagovijesti Presvete Bogorodice u Strmcu Pribičkom, mlina vodenice i utvrde Turen, Etnografske zbirke u Gorici Svetojanskoj, žitnice uz dvorac Erdödy i Bačvarske zbirke obitelji Golub u Jastrebarskom. Osobno sam organizirala predstavljanje

mljevenja žitarica i pranja rublja na potoku u Dragi Svetojanskoj te procesa izrade bačve sa slaganjem dužica i savijanjem na vatri.

Iskustva i rezultate rada redovito ste, od početka 1980-ih do danas, prenosili putem spomenutih stručnih izlaganja, ali i putem pisanih radova i publikacija. Samostalno i u koautorstvu objavili ste više od četrdeset stručnih članaka te dvije publikacije, Upute za čuvanje etnografskih zbirki (2004) i Posavska tradicijska drvena kuća – priručnik za obnovu (2006), koje i danas imaju vrlo praktičnu i primjenjivu ulogu. Koriste ih vlasnici kulturnih dobara, izvoditelji radova, djelatnici lokalnih samouprava, kolege konzervatori i muzealci, ali i studenti koji tek otkrivaju područje zaštite i očuvanja baštine. Činjenica je da literature iz tog područja konstantno manjka, pogotovo o praktičnom radu na obnovi graditeljske baštine. Razmišljate li o sintezi svojih iskustava i rada?

Postoji puno razloga zbog kojih je potrebno napisati knjigu. Nadam se da ću imati snage i vremena. Svakako bih htjela napisati štivo iz vlastitoga iskustva, a da bude savjetodavno i od koristi mladim konzervatorima koji će imati strasti za obnovu graditeljstva. Zapisujem i skupljam materijal, ideje, događaje, slučajeve, pozitivne pa i negativne ishode, savjete i raznovrsna iskustva, od psihološke prirode do onih u radionici, na gradilištu, u koracima ili hodogramu u procesu obnove. Ako se to bude dalo uobličiti u pristojnu publikaciju i ako procijenim da će imati publiku, te ako druge okolnosti dozvole, imat ćemo publikaciju.

Jedan od velikih razloga za napisati takvu knjigu je nedostatak literature o tome kako se konkretno dođe do obnovljene zgrade. Imamo puno literature o vrstama naselja, zgrada, detaljnih deskripcija, dosta članaka o kritici stanja u kojem se te građevine nalaze, o nebrizi, pa čak i pokušajima obnove koji se nisu ostvarili iz različitih razloga. Bilo bi dobro napraviti sintezu koja bi obuhvaćala onih dvjestotinjak obnovljenih.